

Slovenské politické myslenie 1848 – 1914 (Úvodné slovo)*

KAROL HOLLÝ – MARCEL MARTINKOVIČ

Termín „slovenské politické myslenie“ v období 1848 – 1914 sa môže z určitého uhlu pohľadu javiť ako paradoxný, keďže osobnosti, ktoré považujeme za „slovenských politických mysliteľov“, zväčša pôsobili mimo rámca oficiálnej politiky a spravidla ani neboli zakotvení v akademických či iných inštitúciách združujúcich filozofov a politických teoretikov. Tvorcovia slovenského politického myslenia boli predovšetkým literáti, kultúrni pracovníci, kňazi atď. Spoločným znakom ich verejného pôsobenia však bolo národovectvo v zmysle angažovania sa v tvorbe národnej ideológie a programu slovenského národného hnutia. Z toho vyplýva, že vo svojej spisbe¹ nielen reagovali na politickú realitu, ale zároveň aj tvorili politické koncepcie. Ideové a filozofické zdroje slovenského politického myslenia treba preto interpretovať v širšom kontexte situácie slovenského národného hnutia. Boli skôr súčasťou tzv. aplikovanej filozofie vzdelancov, keďže zámery ich uvažovania o národe, resp. národnej politike mali zväčša praktický, emancipačný cieľ. Tento jav je okrem iného priamym dôsledkom absencie takého inštitucionálneho rámca národnej politiky, ktorý by bol všeobecne akceptovaný aj v širšom kontexte politiky habsburskej monarchie.

Je zrejmé, že slovenské národné hnutie (rovnako ako žiadne iné hnutie) v danom období nepredstavovalo názorovo jednoliaty či kompaktný celok. A teda ani politické myslenie v rámci neho nemožno analyzovať *en bloc*, ale musíme zohľadniť diferencované a často až antagonistické názorové prúdy. To, čo tieto rôznorodé názorové prúdy spájalo, bola všeobecná platforma ideológie nacionalizmu. Je teda zrejmé, že ústrednými predmetmi národoveckých politických úvah boli kategórie ako „národné povedomie“, „národné práva“, „národné dejiny“, „národné teritórium“, atď. Medzi ústredné pojmy, samozrejme, patrila „národný jazyk“ (a teda aj „národná literatúra“) – je však príznačné, že práve spor o jeho kodifikovanú podobu bol jedným z typických rysov slovenského národoveckého a politického myslenia v 19. storočí. Ďalšími dôležitými motívmi boli napr. vzťahy slovenského národného hnutia k uhorskej politike (a *vice versa*), vnímanie maďarizácie, proble-

* Toto číslo *Forum Historiae* bolo podporované Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11 (*Slovensko v 19. storočí*).

¹ Spravidla išlo o publicistiku v národoveckej tlači. Tento druh prameňa je ústredný pre výskum slovenského politického myslenia v danom období.

matika „uhorskoslovenskej“ šľachty atď. Nacionalizmus teda určoval predmet záujmu slovenského politického myslenia, ktorého predstaviteľia však často predkladali diferencované pohľady na žiaducu podobu národnej ideológie a národného politického programu.

Viacere spomenuté témy a motívy sú predmetom štúdií v predkladanom čísle *Forum Historiae*. Jedným z motívov pri koncipovaní témy tohto čísla bolo oživenie záujmu slovenskej historickej obce o výskum dejín politických konceptov a národných ideológií v slovenskom národnom hnutí v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. V rámci produkcie slovenskej inštitucionalizovanej historiografie za posledné roky je totiž výskum tejto témy skôr marginálny. Naproti tomu, systematický výskum v tejto oblasti je badateľný vo filozofickej obci,² a v poslednej dobe aj v rámci mladšej generácie politológov. Z uvedeného je zrejmé, že téma politického myslenia slovenských národovcov je vo svojej podstate interdisciplinárna, patrí do sféry záujmu tak historikov, filozofov, politológov, ale aj literárnych vedcov. Pri zostavovaní tohto čísla sme sa preto snažili osloviť nielen historikov, ale aj ďalších odborníkov zo spomenutých disciplín.

Predkladané číslo pozostáva zo siedmich vedeckých štúdií a dvoch recenzií, ktoré dostatočne poukazujú na veľký výskumný a interpretačný potenciál danej témy. Z týchto analýz je zrejmé, že viacero na prvý pohľad spracovaných a poznaných tém, je možné navyše interpretovať. Toto potvrdzuje už prvá štúdia Lászlóa Matusa, v ktorej sa koncentruje na analýzu kázne Jána Kollára *Napomáhánj obecného dobrého wűbec obzwlásstű wlasti*, prednesenú 21. mája 1848 v Pešti. Táto štúdia je hodnotná predovšetkým preto, že L. Matus prehodnocuje v slovenskej historiografii dominujúce hodnotenia Kollárových aktivít v revolučnom roku 1848. Na základe poctivej heuristiky a na pozadí kontextu tejto Kollárovej kázne, L. Matus predostiera interpretáciu, podľa ktorej sa Kollár v tomto období do veľkej miery stotožňoval s cieľmi „maďarskej/uhorskej revolúcie“ (najmä tzv. aprílovými zákonmi), a nie so štúrovským revolučným programom. Spochybňuje tak viaceré zaužívané interpretácie, napr. o Kollárovej apolitickosti. Treba pozitívne oceniť, že L. Matus je pri svojich interpretáciách opatrný a drží sa výpovednej hodnoty prameňov, keďže svoje závery striktno ohraničuje na obdobie od jari po leto 1848.

Ďalšia štúdia týkajúca sa obdobia polovice 19. storočia sa zameriava na politické myslenie Jonáša Záborského, konkrétne na charakteristiku povahy jeho nacionalizmu. Pavol Krištof v nej osobitne analyzuje tzv. etnický entuziazmus Záborského, t. j. špecifický druh aktivizmu, ktorého cieľom bolo zvyšovať národné povedomie. Autor ho považuje za netypický, osobitne v porovnaní s romantickým nacionalizmom. V tomto kontexte venuje pozornosť najmä vzťahu medzi Záborského entuziazmom a jeho schopnosťou realistiky nazeráť na stav spoločnosti, keď v súvislosti s charakterizovaním slovensky hovoriaceho ľudu diagnostikoval poddanskú mentalitu ako základnú prekážku jeho politickej emancipácie. Záborský teda neromanticky spájal angažovanosť za národné ciele

² Posledné číslo každého ročníka časopisu *Filozofia* je už dlhodobo venované problematike dejín slovenského filozofického myslenia. V rámci týchto tematických spracovaní je relatívne veľký priestor venovaný aj slovenskému politickému mysleniu v 19. a na začiatku 20. storočia.

s kritikou neduhov národného života. Jeho každodenná skúsenosť s politickou a ekonomickou pasivitou a kultúrnou úrovňou slovensky hovoriaceho ľudu sa stala zdrojom neromantickej a kriticky realistickej interpretácie spoločenských a národných pomerov. Z tohto dôvodu Záborský reprezentuje v slovenskom politickom myslení ideový prúd, ktorý spájala rozvoj spoločenského a národného života s ochranou a obhajobou princípu kultúrnej a politickej plurality. Krištofov text možno považovať za hodnotné nadviazanie na zásadné analýzy Záborského myslenia od Tibora Pichlera.

Mimoriadne zaujímavým textom prispel do toho čísla József Demmel, ktorý priblížil pôsobenie Jozefa Justha v procese prijímania Memoranda národa slovenského v roku 1861. V pamätiach slovenských národovcov (Justhových súčasníkov), a následne aj v historiografii, je tento šľachtic a významný reprezentant uhorskej politiky vykresľovaný ako „zradca memoranda“. J. Demmel spochybňuje tieto závery a predkladá odlišnú interpretáciu. Podľa neho J. Justh nebol ani „špión“, ani „zradca“. Naopak, jeho angažovanosť na martinských udalostiach v júni 1861 bola motivovaná snahou (re)integrovat' slovenské národné hnutie do uhorskej spoločnosti. S viacerými zásadnými postulátmi formulovanými na martinskom zhromaždení sa stotožnil a okrem požiadavky Okolia ich aj rozhodne podporil. Fakt, že sa J. Justh krátko po prijatí Memoranda vzdal reprezentovania tohto dokumentu pred uhorským snemom a celkovo sa už v tejto veci neangažoval, vyplýva z iných príčin a podľa Demmela to nespochybňuje jeho úprimnú podporu postulátov slovenského národného hnutia na začiatku júna 1861. Treba oceniť, že Demmel pri hľadaní odpovedí na tieto výskumné otázky aplikuje teoretický model spoločenskej drámy od Victora Turnera. V každom prípade, prínos tohto príspevku je podobný, ako v prípade textu L. Matusa. Oba texty spochybňujú v historiografii zaužívaný výklad udalostí a ponúkajú kvalitatívne nové interpretácie. Okrem iného to svedčí o nespornom prínose týchto maďarských autorov k vzájomnému dialógu so slovenskou historiografiou.

Ďalší príspevok, štúdia Ľuboša Kačírka *Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou*, pokračuje v mapovaní diferenciácie politického myslenia slovenskej inteligencie po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. To urýchlilo diferenciačný proces slovenskej elity, završený sformovaním dvoch politických prúdov v slovenskom národnoemancipačnom hnutí – tzv. Starej školy a Novej školy. Túto skutočnosť Ľ. Kačírek dokumentuje na publicistickej a literárnej činnosti Kolomana Banšella ako predstaviteľa nastupujúcej mladej generácie slovenskej inteligencie. Jeho politické myslenie bolo viditeľne determinované obdobím ideových sporov medzi konzervatívnym a liberálnym krídlom slovenskej politiky, ktoré sa viditeľne formovali od začiatku šesťdesiatych rokov 19. storočia. Tento pôvodne generačný konflikt mal aj podobu iných sporov. Napríklad v literatúre sa s ním stretávame v súvislosti s polemikami zástupcov sentimentalizmu a pseudobjektivismu v porevolučnej literatúre na jednej strane, a obhajcami autentického básnického subjektu romantického typu na strane druhej. V slovenskom politickom myslení sa v rámci hľadania vhodnej národnoemancipačnej stratégie diferenciačná línia

prejavila v podobe sporu medzi politickým konzervativizmom tzv. Starej školy a občianskeho liberalizmu Novej školy. Kačírkov text približuje Banšellove kritické postoje k dedičstvu romantickej epochy, ako napríklad všestrannosť bez úsilia špecializácie jednotlivých predstaviteľov slovenských elít, pričom sa zameriava v rámci jeho novinárskej aktivity v *Slovenských novinách* najmä na hlbšiu analýzu Banšellových politických postojov k otázkam vzostupu národného sebauvedomenia, hospodárskeho rozvoja a patriotizmu v kontexte ideovej diferenciacie v slovenskej politike.

Charakteristiku politického myslenia a osobnosti K. Banšella rozvíja v ďalšej samostatnej štúdií aj Daniela Hučková. Jej zámerom je priblížiť vzájomný presah Banšellovej literárnej a publicistickej činnosti. D. Hučková sa koncentruje na analýzu Banšellových literárnych prác, v ktorých naznačoval potrebu rozkladu starých ideologicko-umeleckých štruktúr smerom k realizmu, čím smeroval k formulovaniu nového estetického programu. Napriek tomu, že vo vlastnej básnickej tvorbe ostával v schémach romantizmu, zároveň ich viditeľným spôsobom narúšal a deštruoval. Jeho básnickú tvorbu pritom v zásade určoval kritický vzťah k dobovej estetickej norme, podľa ktorej literatúra bola reprezentantkou národa a prostriedkom boja proti národnostnému útlaku. Autorka približuje tie aspekty Banšellovej tvorby, ktoré dokazujú, že aj keď nevytvoril nový estetický a umelecký program, narúšal estetickú normu predchádzajúceho obdobia a programovo sa vzdŕal od romantickým schém. Úvahy K. Banšella tak smerovali k artikulácii novej perspektívy úloh literatúry, ktorá stála na obhajobe princípu plurality pohľadov a prístupov. Jeho východiskové tvorivé gesto, ktoré stálo na radikálnom odmietnutí patetického pohľadu na politickú kategóriu národa, však po literárnej polemike s „otcami národa“ slablo. Neadekvátne politika a neaktuálna poetika sa tak stali nálepkami degradujúcimi Banšellovu tvorbu. Všetky tieto momenty mali v konečnom dôsledku vplyv na to, že Banšell, podobne ako Záborský, čelil výhradám a programovej kritike zo strany predstaviteľov konzervatívne orientovanej národnej inteligencie, ktorí požadovali rešpekt voči zaužívaným politickým a literárno-kultúrnym tradíciám a stereotypom, odôvodňujúc to potrebou zachovať národnú jednotu.

Štúdia Marcela Martinkoviča približuje myslenie a publicistiku Svetozára Hurbana Vajanského ako reprezentanta hlavného prúdu v slovenskom národnoemancipačnom procese v druhej polovici 19. storočia. Výskumný rámec analýzy a reflektovania Vajanského politického myslenia je v tomto prípade ohraničený jeho novinárskou činnosťou v *Národných novinách*. Autor približuje základné aspekty Vajanského politických úvah, pre ktoré je typický primordialistický náhľad na existenciu národov v dejinách. M. Martinkovič sa zameriava na Vajanského percepciu významu úzkeho prepojenia kultúrnych a politických aktivít, ktoré v kontexte rozvoja literatúry a ostatných prejavov slovenskej kultúry pokladal za efektívny nástroj elít pri rozvoji národného povedomia ľudu. Uvedené vybrané aspekty Vajanského politického myslenia v „národobuditeľských“ úvahách možno dešifrovať v pasážach, ktoré zdôrazňujú jednak potrebu zachovať národnú jednotu v národnoemancipačnom úsilí, jednak akulturačnú úlohu národnej elity ako repre-

zentanta záujmov ľudu. Vzostup národa ako subjektu dejín je vo Vajanského optike možný iba za podmienky aktivity, a to najskôr na úrovni národnej uvedomelej inteligencie, ktorá mala následne ovplyvňovať „ľud“. Podstatnou súčasťou Vajanského politického myslenia sa stávajú napriek deklarovanému pozitívnemu vzťahu k myšlienke jednoty v mnohosti, tolerancie a diskurzívneho poňatia politiky – prejavy smerujúce k autoritárskemu a monopolistickému spôsobu reprezentácie národných záujmov a kultúrnemu izolacionizmu.

Podnetnou analýzou prispel do tohto čísla aj Miloslav Szabó. V štúdiu *Rasa, národ alebo ľud? Reflexie maďarizácie v prostredí Starej školy, slovenského katolicizmu a hlasistov* hľadá odpovede na pracovnú otázku, ako sa „rasové“ definovanie kolektívnych odlišností odrážalo v protiasimilačných a protimaďarizačných polemikách slovenských nacionalistov. Na podklade dobovej publicistiky vybraných mysliteľov (najmä: Samuel Ormis, Ján Hroboň, Svetozár Hurban Vajanský, Andrej Rojko, Anton Štefánek) M. Szabó analyzuje, do akej miery sa v ich publicistike prejavoval vplyv rasového diskurzu, resp. topos „národnej smrti“, t. j. obavy z pohltienia inými etnikami. V prvej časti štúdie sa zameriava na slovenskú publicistiku z okruhu tzv. Starej školy v 70. a 80. rokoch 19. storočia, keď v kontexte rasového diskurzu analyzuje argumentáciu proti maďarizácii (napr. kategórie nadradenosti a „podradnosti“). Na prelome storočí začalo byť chápanie maďarizácie do veľkej miery ovplyvnené tzv. nacionálnym antisemitizmom, ktorý definoval židovstvo ako element stojaci mimo nacionálnych kategórií a doslova ohrozujúci „nacionálne usporiadanie sveta“. Dôsledkom toho, že maďarizačné úsilie v tomto ponímaní reprezentovali židia, bola interpretácia, podľa ktorej maďarizácia neohrozovala len Nemáďarov, ale aj (alebo predovšetkým) samotných Maďarov. Táto interpretácia teda vyplývala z predpokladu, že židia predstavujú ohrozenie pre národy vo všeobecnosti. Tieto koncepcie autor analyzuje v rámci slovenského myslenia na príklade predstaviteľov slovenského katolicizmu (A. Rojko) a hlasistov (A. Štefánek). Štúdiu M. Szabóa treba oceniť prinajmenšom pre samotný výber témy. Napriek tomu, že rasové teórie boli v 19. storočí nepochybne populárne a rozšírené, tento výskumný uhol pohľadu je v rámci slovenskej historiografie stále nový a originálny. V tejto súvislosti treba dodať, že Szabó sa témy ujal mimoriadne fundovane, a okrem primárnych prameňov reflektuje aj na Slovensku málo citovanú zahraničnú odbornú literatúru.

Súčasťou tohto čísla *Forum Historiae* sú aj dve recenzie publikácií, ktoré tematicky korešpondujú s témou slovenského politického myslenia. Prvá z nich od Tomáša Jahelku približuje obsah a výskum slovenského politického myslenia optikou Tibora Pichlera. Jeho zosumarizované štúdie tvoria jadro knižky príznačne nazvanej *Etnos a polis*. Zámer jej autora je pritom zrejмый – venovať pozornosť nielen mysliteľom, ktorí sú všeobecne známi a sú súčasťou národného kánonu, ale aj nezaslúžene marginalizovaným vzdelancom (Štěpán Launer, Miloš Štefanovič, Samuel Štefanovič a ďalší), ktorých politické myslenie významným spôsobom formovalo priestor pre politickú diskusiu o cieľoch a stratégiách národnoemancipačného úsilia.

Recenzia Petra Rusnáka pod názvom *K rekonštrukcii mentálnych máp slovenského národovotvorného myslenia* charakterizuje kolektívnu monografiu autorov Milana Hamadu, Pavla Krištofa, Ľuboša Kačírka a Marcela Martinkoviča. Tí sa pod názvom *Ideový vývoj slovenského národovotvorného myslenia* pokúsili o rekonštrukciu vývoja vybraných ideových zdrojov slovenského politického myslenia od barokovej a predosvietenskej kultúry, cez politické myslenie determinované romantizmom, úvahami o význame slovanstva až k analýzám filozofických fundamentov procesu konštituovania moderného slovenského národa. Na základe analýzy dobovej tlače autori približujú proces formovania národnej identity ako príbehu konštituovania národnej pamäti. Kniha naznačuje, že ďalší výskum slovenského politického myslenia má možnosť kvalitatívne sa rozširovať, najmä ak bude založený na interdisciplinárnom prístupe.

Ako sme už uviedli, interdisciplinárny prístup bol jedným z faktorov, ktorý sme zohľadnili pri zostavovaní tohto čísla *Forum Historiae*. Veríme, že sa pre širokú odbornú verejnosť stane zdrojom nových poznatkov a interpretácií a že podnieti ďalší výskum a odbornú diskusiu k tejto nepochybne zaujímavej a často obchádzanej problematike.

Cituj:

HOLLÝ, Karol – MARTINKOVIČ, Marcel. Slovenské politické myslenie 1848 – 1914 (Úvodné slovo). In *Forum Historiae*, 2013, roč. 7, č. 2. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD. je vedecko-pedagogickým pracovníkom na Katedre politológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity a spolupracovníkom Filozofického ústavu SAV. Špecializuje sa na výskum slovenského politického myslenia najmä v 19. storočí v kontexte formovania a vývoja národovotvornej ideológie. Je editorom a spoluautorom kolektívnej monografie *Idey a vývoj slovenského národovotvorného myslenia v 19. storočí*. Krakow : Towarzystwo Słowaków w Polsce a FF TU, 2011. V súvislosti s otázkami vývoja slovenského politického myslenia je autorom niekoľkých štúdií ako napríklad *Ideový prínos Novej školy do národovotvorného myslenia*. In *Filozofia* roč. 59, 2004, č.10; *Idea slovanskej vzájomnosti v interpretácii predstaviteľov Novej školy*. In *Filozofia* roč. 60, 2005, č.10; alebo *Idea vlastenectva verzus národná individuálnosť v provládnom politickom prístupe*. In *Filozofia* roč. 61, 2006, č.10.

Viac: <https://sites.google.com/site/katpoltt/ucitelia/marcel-martinkovic>

Mgr. Karol Hollý, M.A., PhD. (1980), od roku 2004 pracuje na Oddelení dejín vied a techniky Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Venuje sa predovšetkým dejinám historického a politického myslenia v rámci slovenskej národoveckej society, dejinám vedeckých inštitúcií a dejinám slovenského ženského hnutia na prelome 19. a 20. storočia. Je autorom viacerých vedeckých štúdií publikovaných doma aj v zahraničí. V roku 2010 vydal monografiu *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia* (Bratislava : Historický ústav SAV, 2010)

Viac: http://www.history.sav.sk/cv/holly_karol.pdf